

УДК 343.37

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.127>**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ****Малетова О.С.,**

доктор юридичних наук, доцент
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства,
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-2288-1393
e-mail: o.bondarenko@jur.sumdu.edu.ua

Тригуб О.М.,

студентка 2 курсу
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
ORCID: 0009-0003-5672-9976
e-mail: ttt050117@gmail.com

Малетова О.С., Тригуб О.М. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини.

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз інституту кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни в контексті сучасних викликів міжнародного гуманітарного права. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення механізмів притягнення до відповідальності за військові злочини в умовах сучасних збройних конфліктів та важливістю забезпечення ефективного правосуддя щодо воєнних злочинців.

Досліджено історичну генезу формування правової регламентації відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, починаючи від Гаазьких конвенцій до сучасних міжнародно-правових актів. Особливу увагу приділено аналізу положень Женевських конвенцій 1949 року як фундаментальної основи сучасного міжнародного гуманітарного права у сфері захисту прав учасників збройних конфліктів.

На підставі системного аналізу визначено специфіку правового статусу різних категорій учасників збройних конфліктів (комбатантів, некомбатантів, цивільного населення, військовополонених) та особливості їх захисту нормами міжнародного гуманітарного права. Здійснено детальний аналіз складу злочину, передбаченого статтею 438 Кримінального кодексу України, з акцентом на проблематиці визначення контекстуальних елементів воєнних злочинів.

У роботі розкрито дискусійні аспекти доктринального тлумачення контекстуального елементу воєнних злочинів, проаналізовано різні наукові підходи до його природи та місця в системі елементів складу злочину. Обґрунтовано вза-

ємозв'язок контекстуальних обставин з об'єктивними та суб'єктивними ознаками військових злочинів.

Досліджено специфіку різних видів відповідальності за порушення законів та звичаїв війни, включаючи індивідуальну, колективну та державну відповідальність. Проаналізовано роль міжнародних судових інституцій у забезпеченні невідворотності покарання за воєнні злочини та проблеми їх ефективного функціонування.

На основі проведеного дослідження сформульовано пропозиції щодо вдосконалення механізмів притягнення до кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни та розроблено рекомендації для підвищення ефективності міжнародного правосуддя у цій сфері.

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, кримінальна відповідальність, закони та звичаї війни, Женевські конвенції.

Maletova O.S., Trigub O.M. Criminal liability for war crimes.

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of criminal liability for violations of the laws and customs of war, in light of contemporary challenges facing international humanitarian law. The relevance of this study arises from the need to enhance mechanisms of accountability for war crimes amidst modern armed conflicts and the importance of ensuring effective justice against war criminals.

The research delves into the historical development of legal regulation for liability concerning breaches of war laws and customs, starting from the Hague Conventions to

contemporary international legal instruments. Particular attention is given to the 1949 Geneva Conventions, which serve as a foundational pillar of modern international humanitarian law in protecting the rights of participants in armed conflicts.

Through systematic analysis, the article outlines the distinct legal status of various categories of armed conflict participants (combatants, non-combatants, civilians, and prisoners of war) and the nuances of their protection under international humanitarian law. A detailed examination of the elements of the crime defined in Article 438 of Ukraine's Criminal Code is conducted, with a specific focus on the contextual elements that characterize war crimes.

The article addresses contentious aspects of the doctrinal interpretation of the contextual element in war crimes, exploring various academic perspectives on its nature and its place within the elements of the crime. The relationship between contextual circumstances and the objective and subjective aspects of war crimes is substantiated.

The study also examines the specificities of different types of liability for violations of war laws and customs, including individual, collective, and state responsibility. It analyses the role of international judicial institutions in ensuring the inevitability of punishment for war crimes and highlights challenges in their effective operation.

Based on the research, the authors propose improvements to mechanisms for criminal accountability regarding violations of war laws and customs and develop recommendations aimed at enhancing the effectiveness of international justice in this domain.

Key words: war crimes, international humanitarian law, criminal liability, laws and customs of war, Geneva Conventions.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за порушення військових злочинів є багатограним викликом, що потребує комплексного вирішення. Необхідно не тільки визначати та класифікувати такі злочини, але й створювати дієві механізми для їх розслідування та покарання винних. Водночас важливо знайти баланс між захистом прав обвинувачених і забезпеченням справедливості для жертв. Це завдання вимагає подальшого дослідження та вдосконалення міжнародного гуманітарного права.

Стан опрацювання. Питання кримінальної відповідальності за військові злочини було предметом наукового інтересу багатьох вчених, зокрема Н. Антонюка, А. Вознюка, М. Мазура, В. Навроцького, М. Хавронюка та інших. Водночас стан опрацювання кримінальної відповідальності за військові злочини продовжує залишатися актуальною та складною проблемою.

Метою статті є аналіз кримінальної відповідальності за військові злочини. Також окрему увагу неюхідно приділити дослідженню історичного розвитку, структурних елементів складу злочину, а також специфіки правової кваліфікації цих правопорушень у контексті сучасних міжнародних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Протягом усієї своєї історії людство постійно знаходилося у стані війни. Лише наприкінці XIX століття почалося формування правил ведення війни, як це було зафіксовано в Гаазьких конвенціях. Після Другої світової війни, яка показала небачений раніше масштаб бойових дій та їх катастрофічні наслідки для комбатантів і цивільних, були створені правила ведення збройних конфліктів. Це стало основою для Женевських конвенцій 1949 року, які формулюють норми, що забороняють подібні дії та встановлюють відповідальність за їх скоєння. У контексті повномасштабної російської агресії проти України особливу увагу привертає судовий розгляд кримінальних справ, пов'язаних зі злочинами, що підпадають під розділ XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України», зокрема державну зраду та колабораціонізм. Також значущі злочини з розділу XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» Особливої частини Кримінального кодексу України [1, с. 164].

Проаналізувавши Женевські та Гаазьку конвенції, можна дійти висновку, що закони та звичаї війни охоплюють правила ведення бойових дій, які забороняють застосування методів і засобів, що становлять загрозу масового знищення людей. Це стосується як комбатантів, так і цивільного населення. Принципи ведення війни орієнтовані на виснаження військової потужності супротивника при мінімальних людських жертвах і виключають використання зброї та методів, що можуть спричинити знищення людей та всього живого.

Закони та звичаї війни створені для захисту правового статусу різних категорій учасників збройних конфліктів. Це зокрема комбатанти, які активно беруть участь у бойових діях, здійснюючи наступальні чи оборонні операції. Некомбатанти, хоча і входять до складу збройних сил і надають їм підтримку, безпосередньо не залучені до військових дій. Окрім них, існує звичайне цивільне населення, яке, хоч і не бере участі у конфлікті, часто страждає від його наслідків, втрат життя та руйнування майна. Також у цю групу входять військовополонені – обидва комбатанти і некомбатанти, які потрапили у полон до ворожої сторони під час воєнних дій.

Кримінальна відповідальність за військові злочини є важливою складовою міжнародного права. Вона охоплює правові норми, що керують поведінкою держав і окремих осіб у період збройних конфліктів. Така відповідальність спрямована на захист прав людини та підтримку гуманітарних цінностей.

Кваліфікація кримінального правопорушення – це юридична оцінка суспільно-небезпечного діяння та визначення відповідної норми кримінального права, яка передбачає покарання за це діяння. Вона є важливим етапом у застосуванні кримінально-правової норми, який базується на складі кримінального правопорушення. Отже, для правильної кваліфікації необхідні ретельне розслідування фактичних обставин справи та існування відповідної кримінально-правової норми в законодавстві [2, с. 468].

Стаття 438 Кримінального кодексу України є основою для визначення факту скоєння воєнного злочину. Тому пропонується спочатку зосередити увагу на її аналізі. Формами об'єктивної сторони є: 1. Знущання над військовополоненими або цивільними особами, примусове переселення населення для виконання примусових робіт, викрадення національних цінностей на окупованій території, використання заборонених міжнародним правом способів ведення війни, а також інші порушення законів і звичаїв воєнного часу, які визнані міжнародними договорами обов'язковими для України, та видача наказів на такі дії караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. 2. Подібні дії, якщо вони пов'язані з умисним вбивством, передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або ж довічне ув'язнення [3].

У сучасній кримінально-правовій доктрині склад цього кримінального правопорушення залишається недостатньо дослідженим і вивченим. Хавронюк М. чітко вказує на основні вади та недоліки в існуючій розробці цієї проблематики. Навіть якщо з'являються окремі наукові дослідження з цього питання, вони зазвичай стосуються аналізу складу злочину, передбаченого ст. 438 КК України, або проблем кваліфікації та техніко-юридичного оформлення вироків [4].

Як зазначає Н.О. Антонюк, контекстуальний елемент воєнних злочинів складається з двох частин. По-перше, дії виконавця мали місце в контексті міжнародного збройного конфлікту. По-друге, він був обізнаний про фактичні обставини, що підтверджували існування цього конфлікту [5, с. 33]. На її думку, контекст скоєння правопорушення частково відображається через ознаки різних елементів складу кримінального злочину: обстановку, в якій була здійснена дія, що є характеристикою об'єктивної сторони, а також через суб'єкта, котрий належить до во-

рожої армії і усвідомлює факт збройного конфлікту. За словами авторки, контекстуальний елемент складу воєнних злочинів має квазіхарактер. Він хоч і входить до складу відповідних кримінальних правопорушень, але виявляється в усіх інших елементах складу, таких як об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона. Таким чином, на думку Н.О. Антонюк, контекстуальний елемент воєнних злочинів не є окремим самостійним елементом складу, а відображає характеристики інших об'єктивних та суб'єктивних ознак [5, с. 32].

Замість цього підходу, З.А. Загинею-Заболотенко та О.З. Гладун вважають, що немає сенсу виділяти контекстуальні обставини як окремий елемент у складі міжнародних злочинів, особливо у випадках військових злочинів (ст. 438 КК України). Науковці висунули наукову презумпцію, відповідно до якої контекстуальні обставини розглядаються як ознака об'єктивної сторони, тобто обстановки вчинення кримінального правопорушення. Це стосується ситуації збройного конфлікту, як міжнародного, так і неміжнародного характеру, а також зв'язку злочинного діяння з відповідним збройним конфліктом, як зазначено у статті 8 Елементів злочинів Міжнародного кримінального суду [6, с. 121].

Збройний конфлікт, незалежно від того, чи він має міжнародний або неміжнародний характер, представляє собою комплекс об'єктивних зовнішніх умов. До них належать час і місце вчинення злочину, де здійснюються суспільно небезпечні дії, як-от порушення військових злочинів. Пов'язаність цих порушень зі збройним конфліктом дає можливість класифікувати їх як воєнні злочини. Контекстуальні обставини є вирішальними для відокремлення воєнних злочинів від загальнокримінальних правопорушень, а також для розрізнення різних типів міжнародних злочинів. Ці обставини також спричиняють появу інших специфічних ознак, властивих воєнним злочинам. Зазвичай такі дії виконуються комбатантами або особами, які можуть віддавати накази; об'єктами посягання є особи або їхні права, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права; такі злочини завжди здійснюються умисно або з грубої необережності [7, с. 141-142].

Контекстуальні обставини воєнних злочинів, такі як збройний конфлікт міжнародного або неміжнародного характеру, не розглядаються окремо від об'єктивних та суб'єктивних елементів цих злочинів. Вони визначають інтерпретацію інших ознак воєнних злочинів у межах конкретного збройного конфлікту та охоплюють усі елементи складу злочину, передбаченого статтею 438 Кримінального кодексу. Як зазначалося раніше, постраждалим від порушення військових злочинів є особа, що перебуває під захистом

міжнародного гуманітарного права (МГП), і це має бути громадянин держави супротивника, з якою виник збройний конфлікт. Додатковий об'єкт порушення військових злочинів слід розуміти як порядок суспільних відносин, обумовлений нормами МГП та кримінальним законом, що спрямований на захист прав осіб, які перебувають під захистом МГП. Визначення суб'єктивної сторони порушень також повинно враховувати, чи усвідомлює особа контекстуальні обставини, чи передбачає їх та чи має намір вчинити злочинні дії, пов'язані з військовими злочинами, саме в умовах конкретного збройного конфлікту [7, с. 142].

Крім того, наявність контекстуальних обставин вимагає обов'язкового визначення спеціального суб'єкта військових злочинів – комбатантів. Цей термін уперше з'являється в Додатковому протоколі I, де зазначено, що він стосується осіб, які входять до складу збройних сил сторони, що бере участь у конфлікті, за винятком медичного персоналу та духовенства [8]. Комбатанти мають право безпосередньо брати участь у бойових діях, фактично отримуючи своєрідний дозвіл на застосування сили. Вони є членами збройних сил відповідної сторони, що бере участь у конфлікті, незалежно від того, чи є ці війська регулярними або нерегулярними, але за умови, що вони беруть активну участь у бойових діях [7, с. 142].

Також важливу роль відіграють аспекти відповідальності, що охоплюють індивідуальну, колективну та державну відповідальність за вчинені правопорушення. Індивідуальна відповідальність: особи, які скоїли серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, можуть бути притягнуті до індивідуальної відповідальності. Це стосується як військових, так і цивільних осіб, які порушили норми, наприклад, шляхом здійснення злочинів проти людства або воєнних злочинів [9, с. 216].

Колективна відповідальність: групи чи організації, які діють у конфліктних ситуаціях і порушують міжнародне гуманітарне право, можуть бути притягнуті до спільної відповідальності. Це стосується лідерів політичних партій, керівників міністерств, головнокомандувачів армій країн-агресорів, а також певних міжнародних організацій, причетних до порушень міжнародних норм. Така відповідальність може поширюватися на збройні угруповання, повстанців або інші структури, що причетні до цих порушень.

Держави зобов'язані дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права і несуть відповідальність за його порушення. Це відбувається, якщо вони не забезпечують захист прав цивільних осіб під час воєнних конфліктів або якщо надають допомогу чи підтримку сторонам, які порушують ці правила.

Щоб гарантувати підзвітність за порушення міжнародного гуманітарного права, було створено міжнародні суди та трибунали, включаючи Міжнародний кримінальний суд. Ці установи мають повноваження переслідувати і судити осіб, відповідальних за серйозні порушення [9, с. 217].

Однією з основних проблем у сфері кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни є безкарність винних. Багато з тих, хто вчиняє воєнні злочини, уникають покарання через небажання держав брати участь у міжнародних судових процесах і відсутність дієвих механізмів для збирання доказів та захисту свідків. Ці обставини ускладнюють притягнення винних до відповідальності та знижують ефективність міжнародного гуманітарного права.

Висновки. У дослідженні встановлено, що ефективність кримінальної відповідальності за воєнні злочини безпосередньо залежить від чіткого визначення контекстуальних елементів воєнних злочинів та їхнього взаємозв'язку з іншими елементами складу злочину. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до розуміння природи контекстуальних обставин воєнних злочинів, які проявляються через усі елементи їх складу та визначають специфіку їх інтерпретації в умовах конкретного збройного конфлікту.

Основною проблемою у сфері притягнення до відповідальності за воєнні злочини залишається недостатня ефективність механізмів міжнародного правосуддя та складність збору доказової бази. Запропоновано вдосконалення національного законодавства щодо відповідальності за воєнні злочини шляхом більш чіткої імплементації норм міжнародного гуманітарного права та врахування сучасної практики міжнародних судових інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глушко А.М. Особливості кримінально-правової кваліфікації дій особи за порушення законів і звичаїв війни. *Ча-сопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 164–167. URL: <http://surl.li/revbuh>.
2. Коломієць Н.В., Лугина Є.Ю. Проблемні аспекти кваліфікації воєнних злочинів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 466–470. URL: <http://surl.li/oaxadb>.
3. Кримінальний кодекс України: від 07.09.2024. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26, ст. 131. URL: <http://surl.li/qjqjzh> (дата звернення: 29.10.2024).
4. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв

- війни: двадцять запитань та відповідей. 2022. URL: <http://surl.li/tjpsiz> (дата звернення: 29.10.2024).
5. Антонюк Н.О. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30–38. URL: <http://surl.li/ewzdnn>.
  6. Загиней-Заболотенко З.А., Гладун О.З. Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України): особливості кваліфікації з урахуванням контекстуальних обставин. *Право України*. 2023. № 5. С. 117–132. URL: <http://surl.li/tktpvj>.
  7. Шевчук А.В. Контекстуальні обставини як ознака складу порушення законів та звичаїв війни (стаття 438 Кримінального кодексу України). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 6 (53). С. 139–143. URL: <http://surl.li/tqxlit>.
  8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I): міжнародний документ ООН від 8 червня 1977 року. URL: <http://surl.li/brsas> (дата звернення 13.10.2024).
  9. Маньгора В.В., Горобець Л.С, Забелін Г.Т. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права. *Інформація і право*. 2024. № 1 (48). С. 210–218. URL: <http://surl.li/whygtt>.